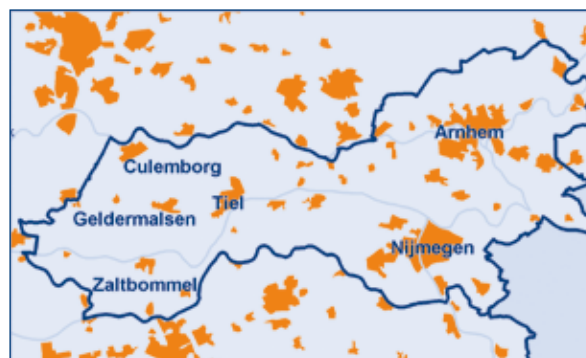

Regiovisie Gelderland-Zuid

CONCLUSIES

- Economie Gelderland-Zuid groeit in 2008 en 2009 met respectievelijk 2,3% en 1,9%. Deze toename is groter dan in Nederland (2,1% resp. 1,4%).
- Regio profiteert van zeer goede onderwijs- en kennisinfrastructuur.
- Winstgevendheid blijft achter door sterke aanwezigheid publieke sector.
- Daarnaast blijft arbeidsproductiviteit achter door ondervertegenwoordiging hoogproductieve industrie en oververtegenwoordiging publieke sector. Ook de jaarlijkse toename van de arbeidsproductiviteit is kleiner dan in Nederland als geheel.
- De keuze voor enkele speerpuntsectoren – met name de zorgsector (Health Valley) – is een groeimotor voor regio.

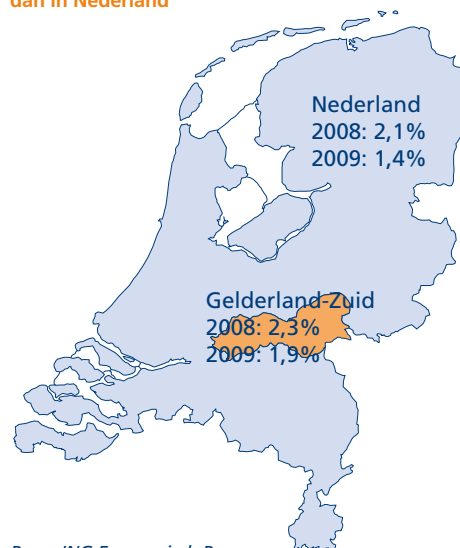

Gunstige economische ontwikkeling Gelderland-Zuid

Economische groei in 2008 en 2009 circa 2%

De economie van Gelderland-Zuid is na jaren waarin de productie weinig en zelfs in periodes niet groeide in 2006 en 2007 weer substantieel toegenomen, met 3,2% respectievelijk 3,6%. De vooruitzichten voor dit jaar (2008) en volgend jaar zijn echter weer een stuk lager (figuur 1). Deze terugval wordt met name veroorzaakt door een afnemend vertrouwen in de economische ontwikkelingen onder producenten en consumenten in Nederland en daarbuiten. Dit is in gang gezet door de recessie op de markt voor Amerikaanse hypotheeklen (de subprime crisis), die zich al snel manifesteerde in een oplopende geldmarktrente en dalende aandelenkoersen. De hiervan afgeleide hogere rentetarieven voor zakelijk krediet en kortlopende hypotheeklen zijn ongunstig voor zowel de investeringsniveaus als de consumentenbestedingen. Daarnaast neemt de vraag vanuit het buitenland af door de teruggelopen wereldhandel, waardoor ook de export minder snel toeneemt komende jaren.

Figuur 1 Regionaal economische groei in 2008 en 2009 hoger dan in Nederland

Bron: ING Economisch Bureau

Regio scoorde in verleden in mindere tijden nog slechter

Na jaren van een minder grote groei ten opzichte van Nederland, lijkt deze verhouding in 2008 en 2009 gekeerd. Voor het eerst in 10 jaar groeit de economie van Gelderland-Zuid harder dan de Nederlandse (figuur 2). In vergelijking met Nederland is echter opvallender dat in de jaren waarin er sprake was van een duidelijke neergang, de regio een nog sterkere daling meemaakte. Vooral de inzinking in 2004 – tegenover een korte opleving van de economie in Nederland – is opvallend. Een deel van deze verschillen zijn het gevolg van verschillen in sectorstructuur. Bijvoorbeeld in 2004; toen liep de groei in de zakelijke dienstverlening – een sector die sterk vertegenwoordigd is in de regio – flink terug. Overigens heeft deze sector de komende jaren juist weer een positief effect op de economische groei.

Vrije val consumentenvertrouwen in Gelderland gestuit

De perikelen op de internationale financiële markten hebben vooral invloed op de vertrouwensindicatoren. Uit figuur 3 valt dan ook op te maken dat het consumentenvertrouwen onder inwoners van de provincie Gelderland in de loop van 2007 flink is aangetast. Opvallend is de korte opleving in het consumentenvertrouwen in de provincie bij het ingaan van 2008. Of deze opleving ook doorzet ligt overigens niet in de lijn der verwachting aangezien in 2008 de koopkracht verder onder druk komt te staan.

Regionale sectorstructuur goed fundament voor groei

Zorg en zakelijke dienstverlening relatief sterk aanwezig...

In de productiestructuur van Gelderland-Zuid is de zakelijke dienstverlening de belangrijkste sector met een productieomvang in 2006 van € 4,6 mrd (aandeel van 21%, zie tabel 1). Daarna volgen de industrie, handel en zorg. In vergelijking met Nederland is de non-profit sector het sterkst vertegenwoordigd. Gezamenlijk zijn de overheid, onderwijs, zorg en overige dienstverlening goed voor 29% van de behaalde toegevoegde waarde (in Nederland 24%). Ondervertegenwoordigd zijn financiële instellingen, industrie en transport. Dit laatste is verrassend gezien de centrale ligging van de regio tussen de Randstad en het Duitse Rijn-/Roergebied en het brede aanbod aan vervoersmodaliteiten (weg, spoor, water, Duitse vliegveld Niederrhein).

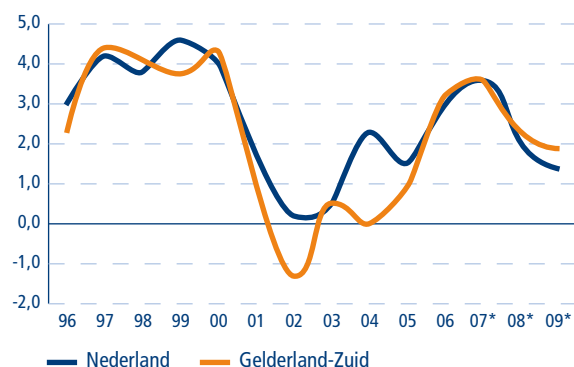
...en bovendien de snelste groeiers

In de periode 1995-2006 zijn alleen de aandelen van de zakelijke dienstverlening en zorg toegenomen en bovendien in grotere mate dan in geheel Nederland. Het aandeel van de industrie kalfde fors af in Gelderland-Zuid, sterker nog dan het nationale aandeel van de industrie in de productiestructuur. Opvallend is ook dat het regionale aandeel van overheid en onderwijs op peil bleef, terwijl dat in Nederland daalde.

Sterk punt: goede en onderwijs- en kennisinfrastructuur

Vastgesteld kan worden dat in de afgelopen jaren de economie van Gelderland-Zuid beter voorgesorteerd is op de economische ontwikkelingen. Bijvoorbeeld doordat er meer geconcentreerd is op enkele sterke en innovatieve sectoren in bijvoorbeeld de gezondheidszorg (box 1). Uit een update van de in november 2006 voor het knooppunt Arnhem/Nijmegen gepresenteerde ING Bank Innovatiemonitor blijkt dat de regionale onderwijs- en kennisinfrastructuur nog altijd de belangrijkste pijler vormt voor het innovatieve vermogen van de regio. Arnhem/Nijmegen is zelfs de best scorende regio op dit gebied in Nederland.

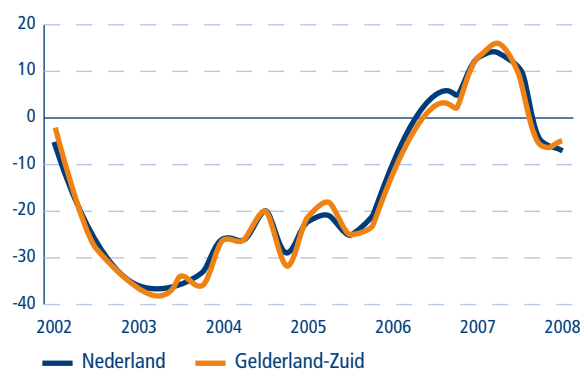
Figuur 2 Economische groei heeft flinke dip gekend in Gelderland-Zuid

Bron: CBS

* Ramingen ING Economisch Bureau

Figuur 3 Consumentenvertrouwen Gelderland nagenoeg gelijk aan Nederland

Bron: CBS

Tabel 1. Zorg oververtegenwoordigd in regionale sectorstructuur

	Gelderland-Zuid		Nederland	
	1995	2006	1995	2006
Delfstoffen	0,3%	0,2%	2,7%	3,6%
Landbouw	3,5%	2,6%	3,5%	2,2%
Industrie*	19,3%	13,7%	19,2%	15,0%
Bouw	5,8%	5,7%	5,4%	5,5%
Handel en horeca	15,0%	14,8%	14,9%	14,8%
Transport	6,0%	6,0%	6,9%	7,1%
Fin.diensten	5,4%	5,0%	6,3%	6,6%
Zak.diensten	18,6%	22,6%	17,9%	21,1%
Overheid en onderwijs	12,8%	12,9%	12,2%	11,4%
Zorg	9,0%	12,1%	7,5%	8,9%
Ov.diensten	4,3%	4,4%	3,5%	3,8%
TOTAAL	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bron: CBS

* incl. Nutsbedrijven

Werkgelegenheid in Gelderland-Zuid blijft groeien

Werkgelegenheids groei zwakt af in Gelderland-Zuid...

De werkgelegenheid steeg in Gelderland-Zuid in 2007 met 1,9% naar 314.000 werknemers, maar dit jaar en volgend jaar zal de groei afzakken naar 1,0% respectievelijk 0,7%. Uit figuur 4 blijkt dat ondanks enkele uitschieters de regionale werkgelegenheid de nationale ontwikkelingen op de voet volgt. Ook hier valt op dat de regio iets sterker reageert op een neergang. De uitschieters zijn overigens niet heel vreemd. Naarmate een gebied kleiner wordt in omvang en het karakter specifiek, is de kans op schokken ook groter. De teruggang in werkgelegenheids groei is overigens niet vreemd in vergelijking met Nederland. Als gevolg van een teruglopende vraag naar Nederlandse producten en diensten vanuit binnen- en buitenland groeit de vraag naar nieuwe arbeidskrachten ook minder hard. Daarbij komt dat in Nederland deze teruggang aanzienlijk groter is dan in de regio. Dit laatste verschil tussen Nederland en Gelderland-Zuid verklaart waarschijnlijk ook gedeeltelijk de relatief gunstige ontwikkeling in het consumentenvertrouwen in de provincie Gelderland (figuur 3).

Koopkracht in 2008 en 2009 onder druk

De afnemende groei van de werkgelegenheid heeft als belangrijkste voordeel dat de heersende krapte op de regionale arbeidsmarkt iets wordt verlicht. Desalniettemin wordt verwacht dat de loonstijging van dit en volgend jaar in Gelderland-Zuid boven de 4% zal liggen. Daarmee worden de prijsstijgingen van ruim 2,5% nog wel overtroffen, waardoor verwacht mag worden dat de regionale koopkracht stijgt. De door het kabinet in de Miljoenennota 2008 aangekondigde maatregelen en de hogere ziektekostenpremies zullen er waarschijnlijk toch voor zorgen dat er vergeleken met 2007 reëel minder te besteden overblijft. Ook dit is een reden waarom aangenomen kan worden dat met name de uitgaven van consumenten onder druk blijven het komende jaar.

Arbeidsproductiviteittoename onvoldoende

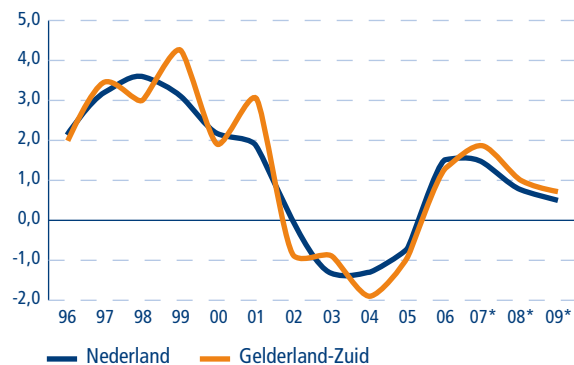
Krapte op de arbeidsmarkt houdt aan

Ondanks de geringe verlichting op de arbeidsmarkt zal deze krap blijven. Mede gezien de demografische ontwikkelingen op middellange termijn kan ook verondersteld worden dat deze krapte een structureel fenomeen wordt. De krappe arbeidsmarkt uit zich overigens meer in het westelijk deel van deze regio dan in het stedelijke gebied Arnhem/Nijmegen. In dit laatste gebied zijn relatief veel mensen werkloos en is de arbeidsparticipatie laag. Er lijkt dus – zeker ten opzichte van het Westelijke deel van de regio – nog een grotere arbeidspool voorhanden. Hierbij is het natuurlijk wel noodzakelijk om een manier te vinden om deze mensen (weer) te laten deelnemen.

Arbeidsproductiviteit Zuid-Gelderse werknemer blijft achter

De gemiddelde arbeidsproductiviteit in Gelderland-Zuid nam in de periode 2001-2007 toe met 20% van € 62.500 naar € 75.000 per werknemer. In Nederland was er een stijging van 24% van € 66.000 naar € 82.000. De delfstoffenwinning met haar uitzonderlijk hoge arbeidsproductiviteit is hierbij buiten beschouwing gebleven. De oorzaak dat het verschil in arbeidsproductiviteit in genoemde periode groter is geworden ligt in de jaren 2002 en 2004, toen in Gelderland-Zuid de productiegroei achterbleef en de werkgelegenheidsdaling juist sterker was dan in Nederland. De almaar sterkere ondervetegenwoordiging van de hoogproductieve industrie speelde een grote rol bij deze negatieve ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit.

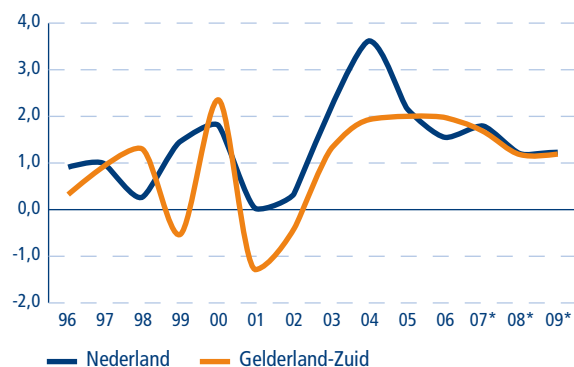
Figuur 4 Werkgelegenheids groei Gelderland-Zuid versterkt krapte arbeidsmarkt

Bron: CBS

* Ramingen ING Economisch Bureau

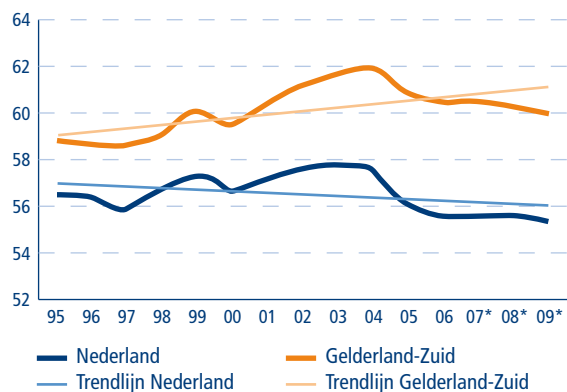
Figuur 5 Arbeidsproductiviteits groei is jarenlang achtergebleven

Bron: CBS

* Ramingen ING Economisch Bureau

Figuur 6 Beloning van werknemers kent groeiende trend in Gelderland-Zuid

Bron: CBS

* Ramingen ING Economisch Bureau

Groei arbeidsproductiviteit in regio moet hoger

Voor 2008 en 2009 wordt een groei verwacht van 1,2%. Echter, voor de regio is het gezien de aanhoudende krapte op de arbeidsmarkt van belang dat de arbeidsproductiviteit in een hoger tempo doorgroeit. Dit is zeker noodzakelijk wanneer de regio inzet op enkele hoogwaardige sectoren waar de toegevoegde waarde juist bereikt moet worden door slimmer te produceren. Wat verder opvalt, is dat de investeringsdip die de regio Gelderland-Zuid in 2005 doormaakte met een negatieve investeringsgroei van 11% geen gevolgen heeft gehad voor productiviteitsontwikkeling. Deze bleef in dat jaar namelijk stabiel.

Lagere winstgevendheid te verklaren door productiestructuur

Relatieve winstgevendheid in Gelderland-Zuid blijft achter...

De relatieve winstgevendheid (in procenten van het regionale product) is in Gelderland-Zuid lager dan in Nederland. In de periode 2007-2009 is deze in de regio gemiddeld 22,6% en in Nederland 25,8%. Dit is overigens niet alleen de komende jaren zo, maar blijkt structureel.

... vanwege hoog loonkostenaandeel in de regio...

De oorzaak hiervan is het relatief hoge aandeel van de beloning van werknemers in Gelderland-Zuid. Uit figuur 6 op de vorige pagina blijkt dat in de periode 1995-2006 het regionale aandeel van de loonkosten in de toegevoegde waarde structureel boven het landelijke aandeel ligt. Bovendien is het verschil in deze periode alleen maar verder toegenomen. In 1995 bedroeg het verschil ruim 2%-punten, in 2006 bijna 5%-punten.

... wat gevolg is van hogere onderwijsniveaus en de productiestructuur

In combinatie met een stagnerende groei van de arbeidsproductiviteit is een blijvend relatief hoog loonkostenaandeel op het eerste gezicht een matige uitgangspositie voor een regio die gezond wil blijven. De hoge loonkosten zijn echter het gevolg van de samenstelling van de regionale productiestructuur en het daarbij passende onderwijsniveau. Van de werkzame beroepsbevolking in Gelderland-Zuid is 34% hoger opgeleid, in Nederland 32%. Met een oververtegenwoordiging van de publieke sector en de zakelijke dienstverlening, waarin opleidingsniveaus en salarissen relatief hoog zijn, is het hoge loonkostenaandeel in Gelderland-Zuid grotendeels verklaard. De verwachting is dat gezien de samenstelling van de productiestructuur en de daarbij passende onderwijsniveaus de achterstand op het gebied van de relatieve winstgevendheid slechts mondjesmaat kan worden ingehaald.

Box 1 Zorgsector als groeimotor uitgelicht

In Gelderland-Zuid zijn de zorg en de zakelijke dienstverlening sterk vertegenwoordigd. Deze twee sectoren zijn ook de sterkste economische groeiers in de afgelopen vijf jaar geweest. De zakelijke dienstverlening is in het merendeel van de Nederlandse regio's de belangrijkste sector. Echter in geen enkele regio is de sector gezondheids- en welzijnszorg zo goed vertegenwoordigd als in Gelderland-Zuid. Voor de regio biedt dit een gunstige uitgangspositie voor economische groei op lange termijn, want zorg is in onze vergrijzende maatschappij een groeimarkt.

De Stadsregio Arnhem-Nijmegen, die zich in haar nieuwste economische agenda 2007-2010 ten doel heeft gesteld om in 2020 na de Randstad de economisch best presterende regio te zijn, ziet gezondheid, zorg en welzijn dan ook terecht als één van de speerpunten voor extra economische impulsen. Als andere kansrijke activiteiten worden gezien mode en design, energie en milieu, halfgeleiders en technologie en toerisme. Mode en design is een interessante optie, maar de focus zou toch nog meer dan nu al het geval is, moeten liggen op de zorgsector.

In dit verband is Health Valley een prima concept. Het is een project dat wordt uitgevoerd door Syntens en Ontwikkelingsmaatschappij Oost Nederland (Oost NV) met financiële ondersteuning van onder meer de Europese Unie en UMC St. Radboud, de spil van het regionale kennisnetwerk in de zorg en biomedische sector.

Andere pijlers van overheid en bedrijfsleven zijn gericht op bestaande samenwerkingsverbanden in de "oostelijke driehoek" met Food Valley (Wageningen) en Techno Valley (Twente) enerzijds en binnen de Euregio Rijn-Waal met het Roergebied anderzijds.

De visie van Arie Hulsteijn

Rayondirecteur ING Arnhem

Om als regio aantrekkelijk te zijn én te blijven voor bedrijven en werknemers, moeten het onderwijs, bedrijfsleven en overheid vanuit een langetermijnvisie op elkaar afgestemd worden. Alleen zo heb je op elk moment een goede afstemming van vraag en aanbod. Willen we daarnaast voor de toekomst ondernemingen op het gebied van hoogwaardige technologie binnen de regio halen, dan moeten we de banden met de Universiteit Twente versterken. Een belangrijke taak is verder het oplossen van de vervoersproblematiek. Een betere bereikbaarheid van Arnhem en Nijmegen en een goede verbinding naar Duitsland is namelijk onmisbaar voor het aantrekken van grote ondernemers. Ook biedt een verbeterde infrastructuur belangrijke ontwikkelmogelijkheden voor de sectoren waar ik grote kansen zie liggen: de vervoers- en productiesector. Wat mij betreft moet daarbij de focus moet liggen op hoogwaardige kwaliteitsproducten voor industrie en verbruikers in het gebied Betuwe/Tiel. Een ander punt van zorg is de uitstroom van hooggekwalificeerd personeel richting Randstad. Hun werkplek wordt door forensen uit Utrecht en Overijssel opgevuld, met een verdere druk op de infrastructuur als gevolg. Ook moeten we – hoewel de intentie goed is – stoppen met het ongeremd bouwen van bedrijventerreinen. De ruimte in de regio wordt steeds schaarser, en het is verstandig kritisch te kijken naar het soort bedrijven dat je wilt aantrekken. Ook het in gesprek blijven met onze Oosterburen is verstandig om ruimte in de toekomst veilig te stellen.

De visie van Harm Kersten

Rayondirecteur ING Nijmegen

Regio Nijmegen richt zich inderdaad op een aantal kernactiviteiten, zoals (bio)medisch kenniscentrum Health Valley, met veel activiteiten rondom het nieuwe 52 Degrees gebouw. Op de grotere partners die zich daar vestigen kunnen kleinere weer meeliften. Helaas staat daar ook een ernstige ontwikkeling tegenover, die in mijn optiek de doodsteek van de regio kan betekenen: een economische aanjager als Medtronic die zeker vertrekt en geluiden dat ook NXP wellicht gaat vertrekken. Indien er nog meer volgen heeft dit grote gevolgen voor kleinere MKB-ondernemers die meeliften op het succes van de NXP's van de regio. Tegelijkertijd begint het logistieke apparaat in de regio dicht te slibben, zoals knooppunt Valburg, de A325, of het Velperbroek. Daarbij wordt het ontsluiten van KAN – de sleutel tussen Randstad en Ruhrgebied – door de overheid steeds verder vooruitgeschoven. Belangrijke maatregelen als de tweede stadsbrug die Nijmegen aan de oostzijde moet ontlasten en het eventueel doortrekken van de A15 bij Ressen naar de A12 zullen pas rond 2011 en 2018 gereed zijn. Doodzonde, want juist in de ontsluiting van de regio liggen de kansen. Andere toekomstige mogelijkheden zie ik in de verbinding naar Duitsland via het Ruhrgebied en andersom. Nog te weinig bedrijven trekken naar het KAN-gebied om van daaruit de Duitse markt te bedienen. Ten slotte constateer ik dat er ook weinig Duitse bedrijven zijn die vanuit het KAN gebied de Nederlandse markt bedienen. Hier ligt nog een mooie promotiekans.

Contact:

ING Economisch Bureau

Henk van den Brink (020-5639778)

Carlijn Bijvoet (020-5634447)

ING Bank Arnhem-Nijmegen

Gera Vermeulen (026-3545214)

Babette Veen (026-3545212)

Mei 2008

Deze publicatie is opgesteld door ING Economisch Bureau en uitgebracht ter gelegenheid van het Ondernemers Congres Arnhem-Nijmegen op 22 mei 2008.

Disclaimer

De informatie in dit rapport geeft de persoonlijke mening weer van de analist(en) en geen enkel deel van de beloning van de analist(en) was, is, of zal direct of indirect gerelateerd zijn aan het opnemen van specifieke aanbevelingen of meningen in dit rapport. De analisten die aan deze publicatie hebben bijgedragen voldoen allen aan de vereisten zoals gesteld door hun nationale toezichthouders aan de uitoefening van hun vak. Deze publicatie is opgesteld namens ING Bank N.V., gevestigd te Amsterdam en slechts bedoeld ter informatie van haar cliënten. ING Bank N.V. is onderdeel van ING Groep N.V. Deze publicatie is geen beleggingsaanbeveling noch een aanbieding of uitnodiging tot koop of verkoop van enig financieel instrument. ING Bank N.V. betreft haar informatie van betrouwbaar geachte bronnen en heeft alle mogelijk zorg betracht om er voor te zorgen dat ten tijde van de publicatie de informatie waarop zij haar visie in dit rapport heeft gebaseerd niet onjuist of misleidend is. ING Bank N.V. geeft geen garantie dat de door haar gebruikte informatie accuraat of compleet is. De informatie in dit rapport kan gewijzigd worden zonder enige vorm van aankondiging. ING Bank N.V. noch één of meer van haar directeuren of werknemers aanvaardt enige aansprakelijkheid voor enig direct of indirect verlies of schade voortkomend uit het gebruik van (de inhoud van) deze publicatie alsmede voor druk- en zetfouten in deze publicatie. Auteursrecht en rechten ter bescherming van gegevensbestanden zijn van toepassing op deze publicatie. Overname van gegevens uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron wordt vermeld. In Nederland is ING Bank N.V. geregistreerd bij en staat onder toezicht van De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten.

De tekst is afgesloten op 15 mei 2008.